

TÜRK DIŞ POLİTİKASINI ANLAMAK İÇİN KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE: OTONOMİ ARAYIŞI

ALİ ASLAN*

GİRİŞ

Türk dış politikası üzerine yapılan tartışmaların başında Türkiye'nin ne ölçüde bağımsız bir devlet olarak hareket ettiği ya da ne ölçüde fail olduğu sorusu gelmektedir. Bu sorunun cevaplanabilmesi için uluslararası siyasette devletlerin faillik dereceleri ve bundaki değişimleri takip etmemizi mümkün kılacak bir kavramsal çerçevenin ortaya konması gerekmektedir. Dolayısıyla bu çalışma öncelikle devletleri belli jenerik aktörler şeklinde kategorileştirmeyi mümkün kılacak bir kavramsal çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Daha sonrasında ise AK Parti döneminde Türkiye'nin faillik ve otonomi konusundaki karnesini tartışmaktadır.

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE FAİLLİK VE OTONOMİ

Faillik ve otonomi meselesinin temelinde bir devletin milli çıkar ve eylemlerini ne ölçüde kendi başına belirleyebildiği sorusu bulunmaktadır. Elbette bu sorunun oldukça basit bir yanıtı var: Bir devlet ne kadar güçlüyse çıkar ve eylemlerini de o ölçüde kendi başına belirleyebilir. Fakat bu cevap beraberinde iki soruyu daha gündeme getirmektedir: Birincisi bir devleti güçlü yapan nedir? Başka bir ifadeyle bir devletin gücünün kaynağı nedir? İkincisi bir devletin güçlü olduğunu nasıl tespit edebiliriz? Daha spesifik olarak bir devletin gücünü ölçerken devletin sadece kendine odaklanmak yeterli midir yani güç “mutlak” olarak mı ölçülür? Yoksa devletin gücü diğer devletlerin gücüyle ilişkisel ve karşılaştırmalı olarak mı tespit edilebilir yani güç “göreceli” olarak mı belirlenir?

Birinci mesele materyal ve düşünsel faktörler arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Bir devletin gücünü belirleyen yalnızca materyal güç kapasitesi midir yoksa kimlik devletin gücünü belirleyen bir faktör olarak hesaba katıla-

* Dr., İbn Haldun Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

bilir mi? İkinci mesele ise devletin uluslararası yapılarla olan ilişkisini gündeme getirmektedir. Bir devletin gücü ölçülürken yalnızca kendi iç kapasitesi mi hesaba katılmalıdır yoksa birden fazla devletin mevcudiyetinin stratejik ve toplumsal bir ortamın varlığını işaret ettiği saptamasından yola çıkarak materyal ve düşünsel uluslararası yapıların bir devletin gücünün belirlenmesinde önemli bir faktör olduğu mu kabul edilmelidir?

Gerçekten de faillik ve otonomi meselesi uluslararası siyasetin çıktılarının hangi değişkenler tarafından belirlendiği sorusuna ilişkindir. Uluslararası siyaset yapısal şartlar altında aktörlerin yapıp ettikleri ve bunların etkileşiminin bir sonucu ise bu eylemlerin arkasındaki temel belirleyici değişkenler nelerdir? Aktör temelli değişkenler mi yoksa yapısal değişkenler mi daha belirleyicidir? Aynı şekilde bu değişkenler materyal bir nitelik mi gösterir yoksa düşünsel faktörlere mi dayanır?

Aktör-yapı ve materyal-düşünsel ikilikleri arasındaki etkileşim uluslararası siyasete bakışı belirleyen temel husus olarak karşımızda durmaktadır. Rakip uluslararası ilişkiler kuramları en temelde bu dörtlü şemada hangi alana vurgu yaptıklarına yani hangi değişkenlerin uluslararası siyasette çıktuları belirlediğine göre birbirlerinden ayrılmaktadır.¹ Aktör merkezli yaklaşımlar yapısal değişkenleri görmezden gelir ya da ikinci plana atarken yapısal yaklaşımlar da aktöre ait değişkenleri dikkate almama ya da ikinci plana atma eğilimi gösterir. Yine materyal yaklaşımlar düşünsel değişkenleri görmezden gelir ya da arka plana atarken düşünsel yaklaşımlar materyal faktörleri dikkate almama veya hut da ikinci plana itme yönünde hareket eder.

Netice itibarıyla ülkelerin materyal güç kapasiteleri ve bunun sistemdeki dağılımı, düşünsel yapılar ve devletlerin kimliği uluslararası siyaseti belirleyen dört kritik değişken olarak karşımızda durmaktadır ve her bir yaklaşım bu dört faktörden birini merkeze almaktadır. Peki bu dört faktörü tek bir analitik çerçevede bir araya getirmek mümkün müdür? Elbette bu çalışmada iddia edilen böylesi kadim bir meseleyi çözüme kavuşturmak değil sadece bu meselelerin bir yorumunu ortaya koymaktır. Daha spesifik olarak ele alacak olursak ulus-

¹ Bu “dört sosyoloji” için bkz. Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, (Cambridge University Press, Cambridge: 1999), s. 1-46.

lararası siyasette bu dört faktör üzerinden devletleri belli jenerik kategorilere ayırıp uluslararası politikalarını açıklayabilir miyiz? Yine bir devletin zaman içerisinde bu kategoriler üzerinden değişimini yani farklı bir aktöre dönüşünü takip ederek dış politikasındaki kırılmaları takip edebilir miyiz?

Devletleri bu şekilde ele alabilmek için belli bir yapısal bütünlük içinde hareket ettiklerini görmek gerekir. Ancak bu yapısal ortamda devletlerin birbirinden ayrıştırılmaları mümkün olabilir. Peki bu bütünlük yani uluslararası sistem ne şekilde örgütlenmektedir? Uluslararası siyaset hukuki anlamda her ne kadar anarşik yani egemen eşitlik ilkesine dayansa ve kurumsallaşmış hiyerarşik bir düzeni reddetse de pratikte uluslararası siyasetin egemen devletin iç alanında olduğu gibi bir hiyerarşi öngördüğünü görmezden gelmek mümkün değildir. Nasıl ki devletin iç alanında bazı bireyler ve toplumsal gruplar hukuksal anlamda birbirine eşit ancak siyasal anlamda birbiriyle hiyerarşik bir ilişki içerindeyse –yani siyasal düzen içerisinde bazıları güç açısından daha alta diğerleri daha üstteyse– devletler de küresel iktidar sistemi içerisinde belli bir hiyerarşi içerisinde konumlanır. Devletler hiyerarşide basamakları yukarı doğru tırmandıkça yani failleştikçe daha otonom, alta doğru indikçe yani failliği azaldıkça dışarıya daha bağımlı hale gelmektedir. Başka bir ifadeyle yapısal sınırlandırmalar güç kapasitesi yüksek devletler üzerinde daha darken ve yapılar bu devletlere daha geniş fırsatlar sunarken güç kapasitesi düşük devletler üzerinde çok daha geniştir. İktidar basamaklarında yukarı doğru çıktıkça istediklerini daha fazla gerçekleştirme konumu elde ederken aşağı doğru indikçe karar ve eylemlerini kendileri şekillendirmekten uzaklaşmaktadır.

Anarşik yapıyı verili kabul edip en uç noktalara göz atacak olursak bazı devletler yapısal sınırlandırmalar karşısında herhangi bir irade ve söz hakkına, daha farklı ifade etmek gerekirse otonom bir varlığa dahi sahip değildir. Diğer tarafta ise belli bir devletin iradesi bizzat yapısal şartların kendisine dönüşebilir. Hegemonya ya da daha ileri düzeyde imparatorluk düzenleri tam olarak bu özelliği göstermektedir. Hegemon devlet kendisine bağımlı egemen başka bir devletin dış ve iç politikasını büyük oranda belirleyebilecek bir konuma sahip olabilirken imparatorluk kendisine bağımlı devletin çıkar ve eylemlerini belirlemenin ötesine geçerek siyasi varlığı ve egemen statüsüne etki edecek

bir konumda bulunur.² Dolayısıyla uluslararası siyaset –siyasetin varlığını hissettirdiği her alanda olduğu gibi– özünde bir irade mücadelesidir. Devletler uluslararası siyasette kendi kararlarını kendi başına verebilmek ve başkalarının kararlarını belirleyebilmek yani failleşerek otonomlaşmak ve hükmetmek adına iktidar mücadelesi verirler.

Özetle otonomi skalasında devletleri bir doğru üzerinde kategorileştirecek olursak bir uçta egemen bir varlığa dahi sahip olamayan devletler bulunur. İç politikasından dış politikasına tüm siyaseti dışarıya tarafından belirlenir. Bu devletlerin egemenliği olabildiğince nominaldır. Bu devlet tipini “negatif otonomi”ye sahip devlet tipi takip eder. Negatif otonomi kavramı uluslararası sistemde kurucu bir role sahip olmayan ancak belli düzeyde bir otonomluğu muhafaza edebilen devletlerin durumunu karşılamaktadır. Böyle devletler uluslararası yapılar tarafından fazlaca zorlandıklarında dışarıya reaksiyon veren ancak bunun ötesinde bir varlık gösteremeyen devletlerdir. Bir sonraki noktada ise “pozitif otonomi”ye sahip devlet tipi yer alır. Pozitif otonomi uluslararası yapıları şekillendirebilen ve diğer devletler üzerinde belli düzeyde iktidar kurabilenlerin durumunu yansıtmaktadır. En uçta ise hegemon devlet ve de imparatorluklar yer alır. Bu yapılar diğer devletlerin otonom egemenliğini ele geçirme ve yutma eğilimleri gösterirler.

Bu perspektif özellikle Türkiye gibi uluslararası güç skalasında yerini değiştirme mücadelesi veren ve gücünü artırmak isteyen reformist devletlerin eylemlerini bütüncül bir şekilde anlama ve açıklamada kritik bir rol oynayabilir. Şüphesiz son yıllarda Türk dış politikasının en önemli meselesi Türkiye’nin uluslararası konumunu değiştirmek –kendisine nizam verilen değil nizam veren bir devlete dönüşmek– için çetin bir mücadele içerisine girmiş olmasıdır. Türkiye’nin kendi bakış açısından yapıp ettiklerini anlamının yolu Ankara’nın failliğini artırarak otonomlaşma mücadelesi vermesine odaklanmaktan geçmektedir. Başka bir ifadeyle Türkiye negatif otonom durumundaki bir devletten pozitif otonom durumundaki bir devlete dönüşme mücadelesi vermektedir.

² Uluslararası sistemin farklı modlarda organizasyonu için bkz. Stuart J. Kaufman, “The Fragmentation and Consolidation of International Systems”, *International Organization*, Cilt: 51, Sayı: 2, (1997), s. 173-208.

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE DEVLET

Devletleri kimlik ve materyal kapasiteleri ve buradan hareketle uluslararası materyal ve normatif yapılarla kurmuş oldukları ilişki biçimine referansla kategorize edebiliriz. Öncelikle devletleri kategorize ettiğimiz değişkenlerin oynadığı rolü tartışmak gerekir. Bu değişkenler tartışıldıktan sonra devlet prototiplerini ortaya koymak mümkün hale gelecektir.

Kimlik Kapasitesi

Uluslararası ilişkilerde kimliğin düşünsel faktörleri iki şekilde ele alınmaktadır: Bir görüşe göre kimlik askeri ve ekonomik güce referansla tanımlanan materyal kapasite değişkeni yani güçle karşı karşıya getirilerek nitelendirilen normatif bir değişkendir. Liberal gelenek referanslı bu görüş kimliği ve diğer düşünsel faktörleri güç siyasetine karşı konumlandırarak gücü sınırlandıran normatif bir unsur şeklinde değerlendirmektedir. Daha spesifik olarak kimlik devletler arasında uzlaşma ve iş birliği sağlayan, uluslararası çatışma ve anarşiyi ehliştiren bir değişken şeklinde görülmektedir.³

Diğer bir görüş ise kimliği devletin milli çıkar ve eylemlerini şekillendiren farklı bir unsur olarak ele almaktadır. Kimliğe siyaset dışı normatif bir nitelik atfedilmemekte tamamıyla siyasetin içerisinde değerlendirilmektedir. Dolayısıyla kimlik bir çatışma unsuru olarak da yorumlanabilmektedir. Kimliğin güçle ilişkisi yani devletin gücüne olumlu ya da olumsuz bir etki yapıp yapmadığı ise herhangi bir tartışma konusu yapılmamaktadır.⁴

O halde güç genel itibarıyla materyal değişkenlere yani askeri ve ekonomik verilere atıfla tanımlanan bir olgu özelliği göstermektedir. Kimliği bir güç unsuru olarak değerlendirmek ise istisnai bir durumdur.⁵ Peki kimliği –materyal kapasiteyle birlikte– devletin gücünü oluşturan bir faktör olarak ele almak mümkün olabilir mi?

³ Peter J. Katzenstein, *The Culture of National Security*, (Columbia University Press, New York: 1996).

⁴ J. Samuel Barkin, "Realist Constructivism", *International Studies Review*, Cilt: 5, Sayı: 3, (2003), s. 325-342.

⁵ Joseph S. Nye, *Soft Power*, (Perseus Books, Cambridge, M.A: 2004); Muqtedar Khan, *Jihad for Jerusalem: Identity and Strategy in International Relations*, (Praeger, Londra: 2004).

Bu soruya cevap verebilmek için iki husus üzerinde durulması gerekir: Birincisi kimliği bir güç unsuru olarak değerlendirmek ne demektir? Bunun için kısaca güç olgusuna bakmak gerekir. Güçten bahsedebilmek için birden fazla aktörün var olması gerekir. İkinci olarak aktörler arasında belli düzeyde bir etkileşimin bulunması güç tartışmasını mümkün kılar. Mekansal olarak birbirine uzak iki aktörün etkileşimi sınırlı olacağından aralarında bir güç ilişkisi olması pek mümkün değildir. Bir aktörün çıkar ve eylemlerinin diğer aktörün çıkar ve eylemlerine –ve elbette kimliğine– etki ettiği bir ortamda güç ilişkisi söz konusudur.⁶

Üçüncü ve son olarak güçten bahsedebilmek için aktörler arasında kategorik bir özdeşliğin bulunması gerekir. Politik bir yönetim ya da ortama işaret eden bu durum güç artması ve azalmasının anlamlı sonuçlar doğurabilmesi için aktörler arasında ontolojik denklik bulunmasını gündeme taşır. Birden fazla ve ontolojik olarak eşit aktörün eylemlerinin birbirleri tarafından şekillendirilmesi durumunda güç ve iktidar ilişkilerinden bahsedebiliriz.

O halde güç öncelikle çıkar ve eylemlerini kendi başına belirleyebilmek ve akabinde ise başkalarının çıkar ve eylemlerine etki edebilmek açısından tartışılabilir. Bir başka ifadeyle diğer aktörlerle arasına sınır çizilme ve sonrasında ise onların çizdiği sınırları aşarak onlara nüfuz etmek söz konusudur. Böylece güç ilişkisi sadece diğer aktörlere karşı kendi sınırlarını koruma işlevi gören negatif bir süreç değil aynı zamanda onların çıkar, eylem ve sosyopolitik varoluşlarını belirleyerek belli bir aktör olarak üreten pozitif bir süreçtir.⁷

Bu durumda hem negatif hem de pozitif açıdan güç faillik olgusunda düğümlenmektedir. Ne ölçüde kendimiz olabiliriz ve eylemlerimizi belirleyebiliriz? Ne ölçüde başkalarının kim olduklarını ve eylemlerini belirleyebiliriz? Materyal faktörler bu durumda bir aktöre caydırıcılık kazandırma ve fırsat sunma konusunda kritik bir rol oynar. Yani materyal faktörler dışarının etkisini kırma ve dışarıya etki etme açısından önemli bir araçtır. Ancak aynı şekilde yüksek bir iradeye sahip olmak yani diğerlerinden farklı olduğumuz konusun-

⁶ David A. Baldwin, *Power and International Relations*, (Princeton University Press, Princeton, N.J.: 2016).

⁷ Bkz. Michel Foucault, "The Subject and Power", *Power*, ed. James D. Faubion, (The New Press, New York: 2001), s. 326-348.

da sağlam bir kimlik taşımak, dışarıdan eylemlerimiz ve kim olduğumuzun belirlenmesinin engellenmesi ve bizim diğer aktörlerin eylem ve benliklerini belirlememizde önemli bir işlev görür. Benliği ve kimliği konusunda netliğe ve bu noktada sağlam köklere ve derinliğe sahip olmak bir güç unsurudur. Güçlü kimliğe sahip aktörler materyal açıdan dezavantajlı durumda olsalar bile kolaylıkla dışarıdan etkilenmez ve yönlendirilemez. Çıkar ve eylemleri de başkaları tarafından belirlenemez. Öte taraftan materyal güç avantajına sahip olsa dahi kimliği konusunda kafası karışık ya da zayıf kimliğe sahip bir aktör kolayca nüfuz edilebilir ve yönlendirilebilir durumda olabilir.

İkinci bir husus ise bir devletin kimliği üzerinden güçlü-zayıf skalasında nasıl ele alınacağı meselesidir. Devletin kimliğinin güç unsuru olmasında iki alana odaklanmak gerekir: Bu alanlardan birincisi kimliğin kapsamıdır. Bizzat kimliğin kendisi ve içeriği yani kimliğin devlete sunduğu vizyon ve uluslararası siyasette açtığı fırsat alanlarının genişliği ve darlığıdır. İkincisi ise kimlik konusundaki netliktir. Devlet düzeni içerisinde yani devlet-toplum ilişkileri ve toplumsal gruplar arası etkileşimin şekli, kimliğin devletin güç kapasitesi açısından oynadığı pozitif/negatif roldür.

İlk olarak devletin uluslararası sistem içerisinde kendisini hangi pozisyonda konumlandığı –elbette materyal kapasite de hesaba katılarak– kimlik tarafından belirlenir.⁸ Devletin stratejik vizyonu olarak somutlaşan bu olgu kendisine atfettiği anlamı ve uluslararası siyasetteki rolünü yansıtır. Devletin stratejik vizyonu ne kadar genişse gücü de o ölçüde artabilir. Kimliğin performatif doğası hesaba katıldığında devlet stratejik vizyonunun ortaya koyduğu hedefleri gerçekleştirmeye kalkarak kendisini yeniden üretmeye çalışır. Nasıl ki güçlü olmak yüksek hedeflerin ortaya konulmasını sağlıyorsa hedefler büyüdükçe de güç artışı yaşanabilir. Geniş stratejik vizyon devletin motivasyonunu yukarı çeker ve yeni fırsat alanları keşfetmesine imkan sağlar. Kendisine bulunduğu noktadan fazla hedefler koyan bir devlet materyal gücünü artırmak için ekstradan atılım ve hamleler yapar. Diğer taraftan devletin kimlik zemininde yaşanan gelişmelerle stratejik vizyon daralması yaşaması devletin gücünü aşağıya çekecektir.

⁸ Gertjan Dijink, *National Identity and Geopolitical Visions*, (Routledge, New York: 1996).

İkinci olarak devlet düzeni içerisinde kimliğin devletin gücüne doğrudan etkisi söz konusudur. Burada iki husus ön plana çıkmaktadır: Bunlardan ilki devlet-toplum ilişkisinin ne denli demokratik olduğu yani toplum ve devletin değerleri arasında ne ölçüde bir örtüşme bulunduğudur. Toplumun değerlerinin devlete yansması ne kadar fazlaysa yani devlet-toplum birlikteliği ne kadar yüksekse devletin kimlik yapısından kaynaklanan gücü de o denli büyük olur. Toplumun enerjisi doğrudan devlete kanalize edilir. Demokratik meşruiyeti yüksek bir devlet güç açısından görece daha olumlu bir pozisyon elde eder. Demokrasi bu haliyle yalnızca normatif bir olgu olarak değil aynı zamanda güç siyasetindeki rolü üzerinden de değerlendirilmelidir.

İkinci husus ise toplum içerisinde değerler konusunda ne ölçüde bir ortaklık olduğu meselesidir. Toplumda değerler konusunda ortaklık genişledikçe ülkenin güç üretimi artar. Bu gücün boş yere harcanması gibi problemler de ortadan kalkar. Yine toplumsal birliktelik ve uzlaşının yüksek olması dış güçlerin içeriye müdahalede bulunma ihtimaline kapıları kapatır. Bu iki faktör devletin kimliğinin netliğinin ölçütüdür. Kimlik konusunda netlik arttıkça devletin gücü de artar.

Özetlemek gerekirse ilk olarak siyaset etkileşim içerisindeki aktörler arasında bir irade mücadelesiye kimlik iktidar ilişkilerinin merkezinde yer alır. İkinci olarak iktidar mücadelesi kapsamında kimlik materyal faktörlerle birlikte devletin dış unsurlarla arasındaki sınırları belirlemesi ve dışarıya müdahil olmasını sağlayan bir faktör olması hasebiyle güç unsurudur. Üçüncü olarak kimlik devletin kendisini uluslararası sistemde konumlandırmasını sağlar. Stratejik vizyonda somutlaştığı şekliyle devletin kimliği gücüne doğrudan etki eder. Dördüncü olarak devlet ile toplumun iradesinin daha fazla örtüştüğü demokratik sistemler uluslararası iktidar mücadelesinde devleti güçlü kılar. Devlet-toplum örtüşmesinin bulunmadığı otoriter devletler ise güç konusunda sıkıntı yaşar. Beşinci ve son olarak değerler ve kimlik konusunda toplumda geniş bir mutabakatın varlığı devleti güçlü kılarken toplumsal kutuplaşma ve çatışmalar devleti zayıflatır. Hem devlet-toplum hem de toplumsal alanda sağlanan birlik devleti güçlendirirken ayrışmalar ise güçsüz kılar.

Materyal Kapasite

Uluslararası ilişkilerde devletleri materyal kapasitelerine atıfla büyük, orta ve küçük devletler şeklinde kategorilere ayırmak mümkündür.⁹ Yine benzer şekilde küresel ve bölgesel güçler olarak devletlerin sınıflandırılması söz konusudur.¹⁰ Aynı zamanda gelişmiş, gelişmekte olan ve geri kalmış ülkeler şeklinde devletlerin gruplandırıldıklarına da şahit oluruz.¹¹ Bir başka ayrıştırmanın da uluslararası kapitalist yapılara atıfla merkez, yarı çevre ve çevre ülkeler şeklinde olduğunu görürüz.¹²

Yine realizm, liberalizm ve Marksizm gibi materyalist yaklaşımlar arasında materyal kapasiteyi ele alma konusunda farklılaşmalar söz konusudur. Realizm açısından materyal kapasite askeri yıkım gücünde düğümlenmektedir.¹³ Liberalizm açısından ise askeri yıkım gücünü reddetmemekle birlikte ekonomik gelişmişlik ve kurumlar çok daha kritik bir rol oynamaktadır.¹⁴ Marksizm ise liberalizmle paralel şekilde ekonomiye odaklanarak üretim araçlarına sahip-lik ve askeri-ekonomik bağımlılık üzerinden meseleyi ele almaktadır.¹⁵

Hülasa bu sınıflandırmalarda ön plana çıkan devletlerin askeri gücü ile ekonomik ve teknolojik kalkınmışlık derecesidir. Askeri kapasitede söz konusu olan değerlendirme kriterleri bir devletin askeri yıkım gerçekleştirme potansiyelinin genişliği veya darlığıdır. Yani asker ve silah sayısı ve bu silahların göre-

⁹ Bkz. Martin Wight, *Power Politics*, (Holmes & Meier, 1978); Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, (Random House, New York: 1979); Carsten Holbraad, *Middle Powers in International Relations*, (Macmillan, Londra: 1984).

¹⁰ Örneğin bkz. Sandra Destradi, "Regional Powers and Their Strategies: Empire, Hegemony, and Leadership", *Review of International Studies*, Cilt: 36, Sayı: 4, (2010), s. 903-930.

¹¹ Örneğin bkz. Amartya Sen, "The Concept of Development", *Handbook of Development Economics 1*, ed. Hollis Chenery ve T. N. Srinivasan, (North Holland, 1988), s. 9-26.

¹² Bkz. Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System*, (Academic Press, New York: 1976).

¹³ Bkz. Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations*, (Alfred A. Knopf, New York: 1978); Gregory F. Treverton ve Seth G. Jones, "Measuring National Power", RAND, 2005.

¹⁴ Bkz. Robert O. Keohane, *Power and Governance in a Partially Globalized World*, (Routledge, New York: 2002); G. John Ikenberry, *After Victory*, (Princeton University Press, Princeton, N.J.: 2001).

¹⁵ Bkz. Stephen Gill, *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, (Cambridge University Press, Cambridge: 2011).

celi olarak gelişmişlik düzeyi ele alınmaktadır. Aynı şekilde devletin askeri teçhizatın üretimi ve modernizasyonu anlamında dışarı bağımlı olup olmaması veyahut da bağımlılığın derecesi materyal kapasitesinin değerlendirilmesinde önemli bir değişkendir. Bu hususta devletin kendisini savunacak ölçüde asker sayısına sahip olup olmaması ve kendi silahını üretip üretememesi gibi meseleler önem arz etmektedir.

Ekonomik olarak ise devletin dünyadaki toplam üretimin ne kadarını gerçekleştirdiği, gayrisafi milli hasılası (GSMH) ve yine milli gelir düzeyi gibi gelişmişlik derecesini gösteren ekonomik veriler dikkate alınmaktadır. Bunlara ek olarak demografi, coğrafya, yer altı kaynakları, enerji ağlarına olan bağlantısı gibi sabit faktörler de materyal kapasite değerlendirmesinde göz önüne alınan unsurlardır.

Materyal faktörler devletlere gerçekleştirmek istedikleri amaçları mümkün hale getiren araçlar hüviyetindedir. Yukarıda da değinildiği gibi stratejik vizyon devletin kimlik unsurları tarafından belirlenirken materyal kapasite de stratejik vizyonun tayin ettiği hedeflerin ne ölçüde gerçekçi olup olmadığını yani ne kadarının gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceğini tayin eder. Bu haliyle materyal kapasite bir devletin çıkar ve eylemlerinin ne ölçüde kendisi tarafından şekillendirileceği ve diğer devletlerin çıkar ve eylemlerinin belirlenmesine ne derecede etki edeceğinin saptanması noktasında önemli bir rol oynar. Yukarıda büyük güç, süper güç, gelişmiş ülke ve merkez ülke olarak sınıflandırılan devletlerin kendi çıkar ve eylemlerini tayin etmede çok daha otonom olduğu ve materyal kapasite skalasında altta kalan orta ve küçük devletler, bölgesel güçler, gelişmekte olan ve geri kalmış ülkeler ile yarı çevre ve çevre ülkelerin çıkar ve eylemlerini belirlemede etkin rol oynadıkları açıktır.

Bu noktada yapılması gereken devletleri yukarıda değinilen iki değişkene yani kimlik ve materyal kapasiteye göre yeniden bir sınıflandırmaya tabi tutmaktır. Bu durumda dört tip devletten bahsedilebilir: Birinci kategoride hem materyal hem de kimlik kapasitesi yüksek devlet, ikincide materyal kapasitesi yüksek ancak kimlik kapasitesi düşük devlet, üçüncüde materyal kapasitesi düşük fakat kimlik kapasitesi yüksek devlet ve dördüncüde kategoride hem materyal hem de kimlik kapasitesi düşük devlet bulunmaktadır.

Belirleyen ve Belirlenen Devlet

Devletleri kategorileştirmek adına materyal-düşünsel faktörler arasındaki etkileşimi tartıştıktan sonra aktör-yapı ilişkisine de odaklanmak gerekmektedir. Keza iktidar ilişkileri açısından aktör ile yapılar arasındaki etkileşim kritik bir öneme sahiptir. Burada üzerinde durmamız gereken üç mesele bulunmaktadır: Bunlardan ilki uluslararası yapılar devletlere bağımlı mıdır yoksa devletlerden bağımsız bir şekilde mi teşekkül etmektedir? İkinci mesele aktör-yapı ilişkisinde belirleyici taraf hangisidir? Aktör mü yapıları, yapılar mı aktörleri belirler yoksa karşılıklı bir tayin etme ilişkisi mi söz konusudur? Üçüncü mesele ise aktör-yapı ilişkisinde sadece çıkar ve eylemlerin belirlenmesi mi yoksa kimlik ve bizzat aktörün belirlenmesi de masada mıdır? Bir başka ifadeyle aktör ile yapı arasındaki ilişki pratik eylemler düzeyinde midir yoksa ontolojik midir?

İlk meseleye baktığımızda uluslararası yapıların devletlere indirgenerek mi yoksa devletlerden bağımsız bir şekilde mi tanımlandığına dair iki karşıt görüş bulunmaktadır: Bunlardan ilki ister materyal güç –tek kutuplu, çift kutuplu, çok kutuplu– isterse kimlik dağılımı –Doğu, Batı– üzerinden tanımlanmış uluslararası yapıları aktörlere indirgeyerek nitelendirme yoluna gitmektir. Verilen örneklerde de görüleceği üzere yapılar devletler üzerinden –büyük güç sayısı: tek, çift, çok veyahut da aktörün kimliğinde somutlaşan antagonizma: Doğu-Batı– belirlenmektedir.¹⁶

Bunun karşısında ise uluslararası yapıları devletlerden bağımsız bir şekilde tanımlayan bir yaklaşım söz konusudur. Uluslararası yapılar ister materyal ister düşünsel karakterde olsun kendilerine atıfla tanımlanmaktadır. Örneğin bir görüşe göre uluslararası yapılar belli anarşi türlerine göre belirlenmektedir. Uluslararası sistemler devletlerin birbirini düşman olarak algıladığı ve davrandığı Hobbesçu, rakip olarak algıladığı ve davrandığı Lockeçu ve dost olarak algıladığı ve davrandığı Kantçı anarşiler şeklinde kategorize edilmektedir.¹⁷ Yine bir başka yaklaşıma göre uluslararası yapılar belli ideolojik değerlere yaslanan

¹⁶ Waltz, *Theory of International Politics*; Samuel P. Huntington, “The Clash of Civilizations?”, *Foreign Affairs*, Cilt: 72, Sayı: 3, (1993), s. 22-49.

¹⁷ Wendt, *Social Theory of International Politics*.

normlar üzerinden tanımlanmaktadır. Buna göre Batılı liberal normlar mevcut uluslararası yapıların içeriğini oluşturmaktadır.¹⁸

Bu çizgide başka bir yaklaşım ise uluslararası yapıları uluslararası sistem ve uluslararası toplum –belki buraya devleti aşan “dünya toplumu”nu da eklemek gerekir– şeklinde ikiye ayırarak belli hukuki ve diplomatik kurallar üzerinden tanımlama yoluna gitmektedir.¹⁹ Buna göre 1648 Westfalya Anlaşması sonrası modern Avrupa’da ortaya çıkan belli hukuki ve diplomatik kurallara dayalı uluslararası toplum zamanla dünyanın geri kalanına da yayılarak küreselleşmiştir.²⁰ Günümüzde küresel uluslararası toplum devletler arası ilişkileri belirlemektedir. Son olarak kapitalist sistem içerisinde üretim araçları üzerinden de uluslararası yapılar tanımlanmaktadır. Marksist dünya-sistem yaklaşımı böylesi bir yapı tanımlaması sunmaktadır. Kapitalist ekonomik sistem temelinde uluslararası politik sistem merkez, yarı merkez ve çevre şeklinde üç kategorik alana ayrılmaktadır.²¹

Uluslararası yapılar ister devlet temelinde isterse kendisine atıfla tanımlansın belli devletlerin iktidarını yansıtmakta ya da devletler arasındaki iktidar mücadelesini gözler önüne sermektedir. Örneğin çift kutuplu dünya iki güç bloğu arasındaki mücadeleyi gösterirken Batılı liberal normlara dayalı uluslararası sistem Batı’nın mevcut uluslararası yapıda hegemonya sahibi olduğunu ortaya koymaktadır. Yine Doğu-Batı antagonizması uluslararası siyasete kültürel bir iktidar kapışmasının damga vurduğunu gösterirken Lockeçu anarşi uluslararası sistemde belli bir devlet ya da güç bloğunun değer ve çıkarları zemininde çatışmanın görece düşük olduğu bir düzenin inşa edildiğini ima etmektedir.

¹⁸ Martha Finnemore ve Kathryn Sikkink, “International Norm Dynamics and Political Change”, *International Organization*, Cilt: 52, Sayı: 4, (1998), s. 887-917; Fiona Adamson, “Global Liberalism Versus Political Islam: Competing Ideological Frameworks in International Politics”, *International Studies Review*, Cilt: 7, Sayı: 4, (2005), s. 547-569.

¹⁹ Barry Buzan, *From International to World Society?*, (Cambridge University Press, Cambridge: 2010).

²⁰ Hedley Bull ve Adam Watson, *The Expansion of International Society*, (Clarendon Press, Oxford: 1984).

²¹ Wallerstein, *The Modern World-System*.

Ele almamız gereken bir başka mesele ise aktör mü yapıları belirler yoksa yapılar mı aktörü belirler sorusudur. Yapısal yaklaşımlara göre uluslararası sistem devleti tek yönlü olarak yönlendirir. Materyal yapısalcılık bu belirlenim ilişkisini devletin çıkar ve eylemleriyle sınırlı tutarken düşünsel yapısalcı yaklaşımlar belirlenim ilişkisine devletin kimliği ve egemen aktör olmasını da koyarlar.²² Bunun karşısında aktör merkezli yaklaşımlar ise ister materyal ister düşünsel bir nitelik gösterebilir uluslararası yapılara sadece devletlerin kapsamı dahilinde hareket ettikleri bir politik bağlam –anarşi– olmanın ötesinde rol vermezler.²³ Yapılaşımçı (*structurationist*) yaklaşımlar ise hem uluslararası yapıları hem de devleti uluslararası çıktılarının kaynağı olarak görmekten yanadır. Devletler eylemleriyle uluslararası yapıları yeniden üretirken uluslararası yapılar da bizzat devletlerin kendisini ve eylemlerini belirler. Dolayısıyla iki taraf arasında karşılıklı bir belirlenim ilişkisi vardır.²⁴

Yukarıda da belirtildiği üzere iktidar ilişkileri belli eylemlerin tekrarlanarak ve süreklilik kazanarak yapısal bir özellik kazanmasıyla bazı aktörlerin iktidarının tahkim edilmesi şeklinde gelişmektedir. Bu perspektiften aktör-yapı ilişkisini ele aldığımızda yapılaşımçı yaklaşımın yaşanan gerçekliğe çok daha yakın bir görüş sunduğu ortaya çıkmaktadır. Devletlerin eylemleri yapısal sonuçlar doğurur. Bu eylemler tüm devletlerin üzerinde belli varoluş ve davranış kodları ortaya koyar. Yapılar da devletlerin çıkar, eylem ve kimliklerini belirler. Dolayısıyla uluslararası siyasette iktidar mücadelesi özünde belli yapıların tüm devletleri kapsayacak şekilde sistemin tamamına yayılmasını yani evrensellik kazanmasını içermektedir. Zor ve rıza üzerinden meseleyi ele alacak olursak belli bir devlete ait çıkar ve eylemlerin yapısal bir özellik kazanması sistem içerisindeki diğer devletlerin rızasını kazanmış olduğu anlamına gelmektedir. Bu durumda çıkar ve eylemleri rıza gören devlet ya da devletler bloğu uluslararası sistemde hegemonya konumuna yükselmiş demektir. Bu noktada belli bir

²² Waltz, *Theory of International Politics*; Daniel Philpott, *Revolutions in Sovereignty: How Ideas Shaped Modern International Relations*, (Princeton University Press, Princeton, N.J.: 2001).

²³ Morgenthau, *Politics Among Nations*; Shibley Telhami ve Michael Barnett, *Identity and Foreign Policy in the Middle East*, (Cornell University Press, Ithaca, N.Y.: 2002).

²⁴ Wendt, *Social Theory of International Politics*.

devlete ait çıkar ve eylemler sanki tüm devletlerin yani genelin çıkar ve eylemleriymiş gibi bir muamele görmektedir.²⁵ Böylece belli tikel çıkar ve eylemlerin neşet ettiği kaynak gizlenmiş olur. Sonuç itibarıyla bir devlet ya da devletler bloğu geri kalan devletlerin iradesini belirler. Hegemon, otonom ve belirleyen taraftan hegemonya altındakiler ise belirlenmiş durumdadır.

Son olarak bu belirlenim ilişkisinden sadece çıkar ve eylemler mi etkilenir yoksa kimlik ve sosyopolitik varoluş da masada mıdır sorusuna bakmak gerekir. Devletin (ve tüm politik aktörlerin) eylemleriyle kendi varlıkları arasındaki ilişkinin performatif bir özellik gösterdiğini hesaba kattığımızda belli eylemlerin belli bir varoluşu ortaya çıkardığı, yine aynı şekilde belli bir varoluşun da belli eylemleri ürettiği sonucuna ulaşırız. Varlık ve eylem arasında karşılıklı belirlenim ilişkisi söz konusudur. O halde uluslararası siyasette iktidar ilişkileri sadece çıkar ve eylemlerin belirlenmesini değil aynı zamanda kimlik ve sosyopolitik varlığın belirlenmesini de kapsamaktadır. Örneğin Batı bloğu içerisinde uluslararası çıkar ve eylemlerini belirleyen bir devlet –mesela Türkiye– aynı zamanda Batılı bir kimlik ve sosyopolitik varoluşu da üretiyor demektir. Tersten ifade edecek olursak Batılı bir kimlik ve sosyopolitik bir varoluşa ulaşmak ve yeniden üretmek isteyen bir devlet çıkar ve eylemlerini Batı bloğu içerisinde tanımlama yoluna gitmelidir. Ayrıca bu eylem biçiminin zora dayanmaması, rıza çerçevesinde doğal bir süreklilik içerisinde gerçekleşmesi gerekmektedir.

Özetleyecek olursak aktör-yapı ilişkisi çerçevesinde devletleri “belirleyen” ve “belirlenen” şeklinde ikiye ayırabiliriz. Böylece bazı devletler daha fail ve otonomken diğerleri daha az fail ve otonom ya da fail ya da otonom değildir. Yukarıda materyal-kimlik kapasitesi üzerinden yaptığımız kategorizasyonu da göz önüne aldığımızda bu kapasite arttıkça devletlerin failliği artarken ve belirleyen bir devlete dönüşürken kapasitesi düşen devletlerin ise failliği azalır ve belirlenen bir devlet haline gelir. Devletlerin faillik ve otonomilerindeki oynamalar uluslararası yapıların da aynı şekilde değişime uğraması anlamına gelir. Yani burada hem devletlerin hem de devletleri kuşatan uluslararası yapıların bütünsel olarak yeniden üretimi ve değişimi söz konusudur.

²⁵ Robert W. Cox ve Timothy J. Sinclair, *Approaches to World Order*, (Cambridge University Press, Cambridge: 1996).

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ DÖNÜŞÜMÜ

Türk dış politikasında AK Parti öncesi döneme Türkiye'nin gerek materyal gerekse de kimlik kapasitesinin sınırlılığı açısından uluslararası sistemde belirleyen değil daha çok belirlenen bir devlet özelliği göstermiş olması damgasını vurmuştur. Genel hatlarıyla Batılı yapıları doğal kabul eden, çıkar ve eylemlerini buna göre şekillendiren bir ülkenin varlığı söz konusuydu. Türkiye Batı medeniyetinin bir parçası olarak görünmekte, tüm çıkar ve eylemleri bu paradigma içerisinde belirlenmekteydi.²⁶ Bu paradigmanın dışına çıkma girişimleri şaşkınlık ve tepkiyle karşılanıyordu. Örneğin Türkiye'de Batıcı paradigmanın AK Parti iktidarının başlattığı “Medeniyetler İttifakı” projesine yönelik tepkisi bu durumu açıkça gözler önüne sermektedir: “Medeniyetler İttifakı eğer iki ayrı medeniyeti öngören bir proje ise Türkiye hangi medeniyeti temsil ediyor?”²⁷

Ancak yine de AK Parti öncesi dönemde devletin tamamıyla uluslararası yapılar tarafından belirlendiğini de söyleyemeyiz. Sonuçta anarşik bir uluslararası düzen içerisinde egemen bir devlet hüviyetine sahip olması ve Batıcılığın yanında milliyetçi kimliğin varlığı ülkenin belirlenmişliğine bir sınır çizmiş, belli noktalarda uluslararası yapılardan farklılaşmasına imkan tanımıştır.²⁸ Devletçi-milliyetçi hassasiyetlerinin zorlandığı noktalarda –Kıbrıs ve Ermeni meselesi başta olmak üzere– uluslararası yapılara sert tepkiler vermiştir. Yine devlet ile Batıcı paradigmanın taşıyıcısı konumundaki Kemalist elitin birbirinden koparılmasını doğuracak ve iktidarını zayıflatacak bir Batıcılık da sert bir şekilde reddedilmiştir. Bu durumu açık bir şekilde ortaya koyan özel anlardan birisi hiç şüphesiz Mart 2002'de Harp Akademilerinde düzenlenen “Barış Kuşağı” sempozyumunda MGK Genel Sekreteri Orgeneral Tuncer Kılınc'ın Avrupa Birliği'nin (AB) demokratikleşme konusunda ülkedeki “Batıcı” rejime yönelik eleştirilerine karşı yapmış olduğu sert açıklamadır. Türkiye'nin AB'den

²⁶ Yücel Bozdağlıoğlu, “Modernity, Identity, and Turkey's Foreign Policy”, *Insight Turkey*, Cilt: 10, Sayı: 1, (2008), s. 55-76.

²⁷ Oktay Ekşi, “Zafer Zafer Üstüne”, *Hürriyet*, 9 Nisan 2009.

²⁸ Umur Uzer, *Identity and Turkish Foreign Policy: The Kemalist Influence in Cyprus and the Caucasus*, (I.B. Tauris, Londra: 2011).

en ufak bir yardım almadığını belirten Orgeneral Kılınç Batı'ya "Türkiye'nin Rusya Federasyonu ve İran'ı içine alacak şekilde bir arayışın içinde olmasını faydalı buluyorum" şeklinde bir gözdağı vermiştir.²⁹

Özetle dış politikada zaman zaman kendisini gösteren Batı'ya karşı bu sert tavırlara rağmen Türkiye hiçbir zaman Batı yörüngesinden çıkmayı ciddi anlamda düşünmemiştir.³⁰ Ülkenin Batılı hüviyetini devletçi-milliyetçi kimliğe ve ülkede Kemalizm'in iktidarına zarar vermeyecek şekilde üretmenin yolları aranmıştır.³¹ Batı hegemonyasının dışında uluslararası siyasette ayrı bir oyun kurmak ya da böylesi bir oyunun parçası olmak söz konusu olmamıştır.³² Dolayısıyla uluslararası yapılarla kurulan bu gerilimli ilişkilerin reaksiyon göstermekle sınırlı olması ve onları zorlayacak oyun kurucu hamlelerin eksikliği Türk dış politikasının negatif otonomi kapsamında değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

AK Parti döneminde bu durum ciddi ölçüde değişmiştir. Tipik bir siyasi parti olmaktan ziyade bir toplumsal dönüşüm hareketi özelliği gösteren AK Parti hem Türkiye'de hem de bölgede statükoyu savunan geleneksel elit gruplarından farklılaşmaktadır. AK Parti'nin bu özelliği her alanda –ulusal, bölgesel ve küresel– dönüşümcü bir siyaseti zorunlu kılmaktadır.³³ Dış politikaya baktığımızda Kasım 2002'de iktidara geldikten sonra AK Parti Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde failliği ve otonomisini yukarı taşımak hedefiyle hareket etmiştir. Bu durum ülkenin dış politika tarihinde hayati bir kırılmayı temsil

²⁹ "2002-03-07 MGK Genel Sekreteri Orgeneral Kılınç", AB Bakanlığı, <http://www.ab.gov.tr/24202.html>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2017).

³⁰ Küçük sapmalara rağmen Türkiye'nin Batıcı dış politikayı ilkesel olarak hiçbir zaman terk etmediği tezi bu alandaki literatürde kabul görmektedir. Bkz. Mahmut Bali Aykan, *Turkey's Role in the Organization of the Islamic Conference, 1960-1992*, (Vantage Press, New York: 1994).

³¹ Ali Balcı ve Tuncay Kardeş, "The Changing Dynamics of Turkey's Relations with Israel: An Analysis of 'Securitization'", *Insight Turkey*, Cilt: 14, Sayı: 2, (2012), s. 99-120.

³² Batıcı paradigmanın Kemalist iktidarı zayıflattığı noktada bu alternatif gündeme gelmiştir. Bu çevrelerde marjinal bir görüş olan "Avrasyacılık" haddinden fazla takipçi bulabilmiştir. Bkz. Emel Akçalı ve Mehmet Perinçek, "Kemalist Eurasianism: An Emerging Geopolitical Vision in Turkey", *Geopolitics*, Cilt: 14, Sayı: 3, (2009), s. 550-569.

³³ Sosyal hareketler, devlet formları ve uluslararası düzenler arasındaki bağ bu bağlamda özellikle önem arz etmektedir. Bkz. Robert W. Cox, "Social Forces, States, and World Orders: Beyond International Relations Theory", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt: 10, Sayı: 2, (1981), s. 126-155.

etmektedir. Bu kırılmayla birlikte yeni bir politik aktör “yeni Türkiye” ortaya çıkmaya başlamıştır.

Yeni Türkiye’yi inşa etmek adına AK Parti öncelikle ülkenin kimlik kapasitesini artıracak adımlar atma yoluna gitmiştir. Bu noktada ülkenin uluslararası konumunu yeniden tanımlamıştır.³⁴ Bu tanımlama küresel ve bölgesel olmak üzere iki düzeyde gerçekleşmiştir. AK Parti daha önceki dönemlere has olan küresel düzeyde Türkiye’yi dışlayıcı bir şekilde Batı medeniyetinin bir parçası olarak tanımlamaktan vazgeçmiştir. Türkiye’yi Batı medeniyetinin dışında başka bir medeniyetin –İslam medeniyeti– üyesi ve lider ülkesi olarak görmek ile Türkiye’yi hem Batı hem de İslam dünyasının bir parçası olarak gören iki tanımlama arasında gelgit yaşamıştır.³⁵ Bir yandan Türkiye’yi Batı medeniyeti karşısında İslam medeniyetinin sözcüsü olarak gören Medeniyetler İttifakı projesi devam ettirilirken diğer yandan da AB ile üyelik müzakerelerine hız verilmesi bu durumu somutlaştırmaktadır.³⁶

Lakin 2008’den itibaren ilk eğilim peyderpey daha ağır basmaya başlamıştır.³⁷ 2009’da Davos Ekonomi Zirvesi’nde “one minute” vakasıyla başlayan süreç 2014’te Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu’nda yaptığı “Dünya beşten büyüktür” konuşması ve BM Güvenlik Konseyi’nin tüm medeniyetleri eşit bir şekilde temsil edecek şekilde yeniden düzenlenmesi iddiasına kadar gitmiştir.³⁸ 2013 sonrası dönemde Gezi Parkı Şiddet Eylemleri’nde Batı’nın rolü, Arap Baharı sürecinde Mısır’daki

³⁴ Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, *Insight Turkey*, Cilt: 10, Sayı: 1, (2008), s. 77-96; Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, (Küre Yayınları, İstanbul: 2001).

³⁵ AK Parti döneminde Türk dış politikasında kullanılan anahtar jeopolitik kavramlar için bkz. Murat Yeşiltaş ve Ali Balcı, “A Dictionary of Foreign Policy in the AK Party Era: A Conceptual Map”, *SAM Papers*, Sayı: 7, (Mayıs 2013).

³⁶ Ali Balcı ve Nebi Miş, “Turkey’s Role in the Alliance of Civilizations: A New Perspective in Turkish Foreign Policy”, *Turkish Studies*, Cilt: 9, Sayı: 3, (2008), s. 387-406; Ziya Öniş, “Multiple Faces of the ‘New’ Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique”, *Insight Turkey*, Cilt: 13, Sayı: 1, (2011), s. 47-65.

³⁷ Tarkan Oğuzlu, “Middle Easternization of Turkey’s Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West”, *Turkish Studies*, Cilt: 9, Sayı: 1, (2008), s. 3-20.

³⁸ Katrin Bennhold, “Leaders of Turkey and Israel Clash at Davos”, *New York Times*, 29 Ocak 2009; “Erdoğan: Dünya Beşten Büyüktür”, *Aljazeera Turk*, 24 Eylül 2014.

kanlı darbeye Batı'nın sessiz kalması, Batı'nın 15 Temmuz başarısız darbe girişimine ve devamında FETÖ'ye arka çıkması, 16 Nisan halk oylamasında AB ülkelerinin düşmanca tutumu ve Suriye'de ABD-YPG yakınlaşmasıyla birlikte Batı'yla mesafenin iyice açılması ve çıkar çatışmasının yaşanması bu durumu daha da pekiştirmiştir. Neticede ilk eğilim çok daha ağır basmaya başlamış, Türkiye ulusal çıkarlarını her geçen gün Batı'dan çok daha bağımsız şekilde tanımlamaya başlamıştır.

Bölgesel düzeyde ise Türkiye kendisini çevresiyle entegre bir şekilde tanımlamaya gitmiştir. Kemalist dönemde Türkiye'nin Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'yla ilişkisi ülkenin dışlayıcı bir şekilde Batı'nın bir parçası olması süzgecinden geçirilerek şekillenmekteydi.³⁹ Bu alanlar "dört tarafı düşmanlarla çevrili" bir ülkeye "yabancı" bölgelerdi.⁴⁰ Yeni Türkiye ile birlikte ülkenin Osmanlı geçmişinin hatırlanması çevre bölgelerin çok farklı bir şekilde görülmesi sonucunu doğurdu. Türkiye bölgesiyle psikolojik olarak barıştı. Kendisini tüm bu bölgelerin ortasında "merkez ülke" olarak görmeye başladı.⁴¹ Bu yeni konumlandırmaya uygun olarak bölgedeki kurulu yapıları revize ederek bir sistem dönüşümü öngören "dönüşümcü entegrasyon" sürecini doğurdu. Buna göre sadece Türkiye'nin bölgeyle bütünleşmesi değil aynı zamanda bölgenin de parçalanmış yapısını sonlandıracak bir post-Westfalyan bölgesel düzen perspektifi ortaya çıkmaya başladı.⁴² Buna göre hem ülkenin hem de bölgenin eş zamanlı olarak köklü bir şekilde dönüştürülmesi amaçlandı. 2010 yılı sonlarından itibaren Arap Baharı sürecinde bu stratejik vizyon zirve noktasına ulaştı.

Ancak bu reformist dış politika Arap Baharı'nda demokratik taleplerin bastırılarak rüzgarın terse dönmesi ve akabinde çevre ülkelerin dağılmaya başlaması neticesinde oluşan güç boşluğunda DEAŐ ve PKK-YPG terörünün tırmanışa geçmesiyle akamete uğradı. 2013'ten sonra Türkiye reformist dış po-

³⁹ Bu yaklaşım hala canlılığını korumaktadır. Bunun tipik bir örneği için bkz. "Kılıçdaroğlu: Türkiye, Ortadoğu Bataklığını Kendi İçine Çekti", CNN Türk, 8 Ekim 2014.

⁴⁰ Kemalizm ile AK Parti arasında bölgeye bakış farklılığını anlamada "bataklık" polemigi önem arz etmektedir. "Davutoğlu: Ortadoğu'ya Bataklık Dedirtmeyeceğiz", T24, 20 Temmuz 2014.

⁴¹ Ahmet Davutoğlu, "Türkiye Merkez Ülke Olmalı", *Radikal*, 26 Şubat 2004.

⁴² Ali Aslan, "Problematising Modernity in Turkish Foreign Policy: Identity, Sovereignty and Beyond", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 9, Sayı: 13, (2013), s. 27-57.

litikayı bir kenara bırakarak bölgedeki istikrarsızlığın etkilerinden kendisini koruma altına alacak defansif bir bölgesel politikaya geçiş yapmak zorunda kaldı. Bu yeni politika bölgesel sistem değişimi perspektifini bir kenara koyarak bölgede devlet düzeni yapısının korunmasını hedeflemektedir. Bölgede istikrarsızlığın tavan yapması komşu devletlerin egemen devlet bütünlüğü ve sınırlarının korunmasını öncelik haline getirmiştir. Ağustos 2016'da Suriye'nin kuzeyinde Cerablus'a yönelik Fırat Kalkanı Harekatı bu paradigma değişimini somutlaştıran en önemli siyasi hamle olarak karşımızda durmaktadır.⁴³

Kimlik kapasitesindeki ikinci dönüşüm alanı devlet-toplum ilişkilerinin yeniden düzenlenmesiydi. Kemalist dönemde devlet ile geniş kitleleri barındıran toplumsal çevre arasında bir yabancılaşma ilişkisi söz konusuydu.⁴⁴ Merkezde devlet iktidarını elinde tutan Kemalist elit toplumsal çevreyi farklı şekillerde merkezden uzak tutuyordu. Çevre de merkezle ilişkisinde olabildiğince ihtiyatlı ve şüpheciydi. Merkez toplumsal çevrenin akışını durdurarak olası bir iktidar değişiminin önüne geçiyordu. Bu durum toplumun maddi güç üretimini engelliyor, üretilen güç de devlete tam olarak kanalize edilemiyordu. Keza merkez bir yandan uluslararası güvenlik ve rekabet endişeleriyle toplumun güçlenip devleti de güçlendirmesini isterken diğer yandan toplumsal çevrenin güçlenmesi ülke içerisindeki iktidar ilişkilerini etkileyeceğinden yani merkez-çevre ilişkilerini dönüştüreceğinden merkezdeki elitlerin gözünü korkutuyordu. Bu siyasi denklem ülkenin dışa bağımlılığının artmasına sebep olmaktaydı. Böylece ülkenin kimlik kapasitesinin düşüklüğü aynı zamanda materyal kapasitesinin düşük olmasına yol açıyordu.

15 yıllık AK Parti iktidarı toplumsal çevreyi devletin merkezine taşıyarak bu yabancılaşmaya son vermiş oldu. Demokratikleşme hamleleriyle toplumsal gruplar üzerindeki baskılar kaldırıldı ve bu grupların devletle bütünleşmesinin yolu açıldı. Bu aynı zamanda toplumun zenginleşmesi demektir. Dünya Bankası verilerine göre AK Parti döneminde Türkiye'de orta sınıf iki kat artmıştır.⁴⁵ Demokratik meşruiyetin sağlanmasıyla ek olarak

⁴³ Bkz. Murat Yeşiltaş, *Fırat Kalkanı Harekatı*, (SETA Rapor, İstanbul: 2017).

⁴⁴ Şerif Mardin, "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics", *Daedalus*, Cilt: 102, Sayı: 1, (1973), s. 169-190.

⁴⁵ *Turkey's Transitions*, (Dünya Bankası Raporu, Washington DC: 2014).

devlet ile toplum arasındaki bağı kuran siyaset kurumunun gerçekleştirilen hükümet sistemi dönüşümüyle güçlendirilmesini de zikretmek gerekir. Bu dönüşüm 2007’de yapılan Anayasa değişikliğiyle cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesinin kabul edilmesi, Ağustos 2014’te toplumun ilk defa cumhurbaşkanını seçmesi ve en son 16 Nisan 2017’deki halk oylamasıyla Cumhurbaşkanlığı sistemini kabul etmesini kapsayan bir süreçte hayata geçirildi. Bu dönüşümle birlikte devlet ile toplum arasındaki demokratik bütünleşme sağlanmış oldu.⁴⁶ Böylece devletin kimlik kapasitesinin yukarılara çekilmesinde önemli bir eşik atlandı.

Yukarıda da belirtildiği gibi toplumun kendi içerisinde değerler ve kimlik konusundaki uzlaşısının derecesi kimlik kapasitesini belirlemektedir. AK Parti iktidarı toplumsal çevreyi devletin merkezine taşıırken bir yandan muhafazakar demokrat değerler temelinde daha geniş ve kapsayıcı yeni bir merkez fikri ortaya attı.⁴⁷ Ancak devletin merkezindeki eski iktidar odaklarıyla organik bağı olan laik milliyetçi toplumsal kesimler yeni merkezi reddettiler. Bu reddediş 2007-2008 döneminde Cumhuriyet mitingleriyle başlayıp 2013’te Gezi Parkı Şiddet Eylemleri’ne kadar kapsamını da genişleterek sürdü. Sonuçta toplumda ciddi bir siyasi kutuplaşma ortaya çıktı.

Çözüm Süreci ve demokratik açılımların tam olarak istenen sonuçları vermemesinin akabinde gündeme gelen ve 15 Temmuz’la birlikte iyice somutlaşan “yerli ve milli” siyaset AK Parti’nin merkezi tekrardan tanımlamak için kullandığı yeni toplum projesi olmuştur.⁴⁸ Bu önemli hamle toplumsal kutuplaşmanın dozajını bir nebze azaltsa da günümüzde toplumda değerler ve kimlik konusunda geniş bir uzlaşma bulunmamaktadır. Bu durum ülkeyi dışarıdan müdahalelere açık hale getirerek devletin kimlik kapasitesini olumsuz etkilemektedir.

⁴⁶ Ali Aslan, “Türkiye’de Siyasal Sistemin Dönüşüm İhtiyacı: Demokratikleşme, İstikrar, Kurumsallaşma”, *Türkiye’de Siyasal Sistemin Dönüşümü ve Cumhurbaşkanlığı Sistemi*, ed. Nebi Miş ve Burhanettin Duran, (SETA Yayınları, İstanbul: 2017), s. 83-144.

⁴⁷ Ali Aslan, “Between Identity and Difference: Turkey’s AK Party and Its Discourse of Conservative Democracy”, *American Journal of Islamic Social Sciences*, Cilt: 30, Sayı: 4, (2013), s. 62-92.

⁴⁸ Ali Aslan, “Yeni Referans Noktası: Yerli ve Milli Siyaset”, *Star Açık Görüş*, 15 Temmuz 2017.

Her şeye rağmen bu hamleler ve gelişmeler neticesinde Türkiye kimlik kapasitesini önemli ölçüde artırmıştır. 15 Temmuz'da FETÖ'nün darbe girişimine ve dış işgale karşı halkın göstermiş olduğu direnç kimlik kapasitesi noktasında gelineen noktayı gözler önüne sermektedir. Daha önceki dönemlerde demokratik siyasete ve topluma yönelik siyaset dışı müdahalelerin genel itibarıyla başarılı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Yerli kimlik zemininin oluşumuyla toplumda artan psikolojik özgüven, siyasal sistemin dönüşümüyle devlet ile toplum arasındaki yabancılaşmanın sonlanması ve toplumsal alanda yerlilik ve millilik noktasında hatırı sayılır bir ortak zeminin varlığı Türkiye'yi güçlendirmiş ve 15 Temmuz direnişinin başarısında önemli rol oynamıştır. Yaşanan bu dönüşüm Türkiye'nin otonomisini negatiften pozitifte çekmesinde de güçlü bir tesire sahiptir. Türkiye artık belirlenen ve dışarıya tepki veren değil dışarı tarafından belirlenmeye direnen ve çevresini belirlemek için cesur hamleler yapan bir ülke olmuştur.

Ülkenin kimlik kapasitesindeki dönüşümüne materyal kapasitesindeki dönüşüm de eşlik etmiştir.⁴⁹ Ekonomide elde edilen büyüme ve savunma sanayiindeki yerli üretim hamleleriyle Türkiye hem ekonomik hem de askeri anlamda dışarıya bağımlılığını belli ölçüde azaltmış ve gücünü artırma yoluna gitmiştir. Örneğin Türkiye borç alan bir devlet olmaktan kurtulup dışarıya kalkınma yardımları yapan bir ülkeye dönüşmüştür. 2014 yılı itibarıyla ülkenin dış yardımları son 12 yılda 42 kat artarak 3,6 milyar dolara ulaşmıştır.⁵⁰

Yine Dünya Bankası rakamlarına göre Türkiye'nin GSMH'si 1960'ta 14 milyar dolar seviyesinde bulunmaktadır. Bu rakam 2002'de AK Parti iktidarına kadar geçen 40 yıllık zaman diliminde ancak 238 milyar dolar seviyesine çıkabilmiştir. AK Parti iktidarını kapsayan 15 yıllık kısa bir zaman diliminde ise Türkiye'nin GSMH'si 2016 yılı itibarıyla 857 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. Uluslararası sistemin büyük güçleriyle bir karşılaştırma yaptığımızda 15 yıllık süreçte ABD ile Türkiye'nin GSMH farkı 45 kattan 21 kata gerile-

⁴⁹ Kemal İnat, "Türk Dış Politikasının Kapasitesinin Dönüşümü: AK Parti Dönemi", *Türkiye Ortadoğu Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, (2014), s. 1-24.

⁵⁰ "Türkiye'nin Dış Yardımları", Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, http://www.byegm.gov.tr/uploads/docs/fact_sheet-insani_yard%C4%B1m.pdf, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2017).

miŐtır. Almanya ile Türkiye'nin GSMH farkı ise 15 yıllık süreçte 8,5 kattan 4 kata düŐmüŐtür.⁵¹ Türkiye'nin büyüme hızındaki nispi artış ülkenin uluslararası sistemin büyük güçleriyle olan materyal kapasite farkının azalmasına imkan tanımıştır.

Aynı Şekilde SIPRI'den (Stockholm International Peace Research Institute) alınan rakamlara göre Türkiye'nin toplam askeri harcamaları 1960 yılında 1,8 milyar dolar iken 1990'da 11 milyar dolar ve 2002 yılında ise 16,9 milyar dolar seviyesine yükselmiŐtir. AK Parti döneminde diğer sektörlere ağırlık verilmesine rağmen askeri harcamalardaki seviye korunmuŐtur. Askeri harcamalar 2016 yılı itibarıyla 14,8 milyar düzeyindedir. Askeri harcamaların GSYH içerisindeki oranı 2016 yılı itibarıyla yüzde 1,7'ye gerilemiŐtir. Bu oran AK Parti'nin iktidara geldiği 2002 yılında yüzde 3,8 düzeyinde bulunmaktaydı.⁵²

Başka bir gösterge de savunma sanayiinde ülkenin dışarıya olan bağımlılığındaki azalmadır. 1990'larda zirve noktasını gören silah ithalatı –1993'te 2,3 milyar dolar ve 1998'de 2,6 milyar dolar– 2000'li yıllarda yerli üretimin artıŐıyla gerilemiŐtir. 2016'da Türkiye silah ihracatında 437 milyon dolar harcamıŐtır. 1980 ve 1981 yılları –sırasıyla 23 milyon dolar ve 11 milyon dolarlık silah ihracatı– hariç tutulduğunda 1995'e kadar silah ihraç edemeyen Türkiye 2002'de ancak 26 milyon dolarlık silah ihracatı seviyesini yakalayabilmiŐtir. Bu alanda AK Parti döneminde hızlı bir yükseliş kaydedilmiŐ, 2016 itibarıyla 277 milyon dolarlık silah ihracatı gerçekleŐtirilmiŐtir.⁵³

Ancak tüm bu olumlu geliŐmelere rağmen ülkenin materyal ve kimlik kapasiteleri arasında hatırı sayılır bir makas farkının bulunduğunu not etmemiz gerekir. Materyal kapasitesi halen ülkenin stratejik vizyonunu hayata geçirmekten uzaktır. Materyal kapasitenin eksikliği ülkenin bir noktadan –Arap Baharı sonrası dönem– sonra bocalamasına sebep olmuştur. Aynı Şekilde kimlik kapasitesinde de belli bir dönemden (Gezi Parkı Şiddet Eylemleri) sonra bir düŐüŐ yaşanmıştır. Dolayısıyla AK Parti iktidarı FET ile mücadelenin yarattığı yıpranmanın da etkisiyle ülkenin dış politikasını daha defansif bir

⁵¹ World Development Indicators, The World Bank.

⁵² SIPRI Military Expenditure Database.

⁵³ Arms exports/Arms imports, SIPRI trend indicator values.

çizgiye çekmek zorunda kalmış ve pozitif otonomi düzeyinde ufak çaplı da olsa bir iniş yaşanmıştır. Ancak bu düşüşe rağmen ülkenin otonomisi halen pozitif düzeyde seyretmektedir. Günümüzde Türkiye tekrardan uluslararası yapılar tarafından belirlenen bir ülke durumuna düşmeye direnmekte ve bu yapılarda bir dönüşüm gerçekleştirmek adına yeni bir atılım hamlesi için fırsat gözlemektedir. Ülkenin son dönemde ABD ve Almanya ile yaşadığı çekişmelerin kaynağında da bu mesele bulunmaktadır. Türkiye'nin bağımsız dış politika çizgisi uluslararası sistemin başat aktörlerini rahatsız etmektedir.

SONUÇ

Vardığımız sonuçları özetleyecek olursak devletleri materyal ve kimlik kapasitelerine atıfla dört kategoriye ayırabiliriz:

- Materyal ve kimlik kapasitesi yüksek devlet
- Materyal kapasitesi düşük, kimlik kapasitesi yüksek devlet
- Kimlik kapasitesi yüksek, materyal kapasitesi düşük devlet
- Hem materyal hem de kimlik kapasitesi düşük devlet

Devletler kapasitelerine göre uluslararası materyal ve düşünsel yapılarla jenerik olarak iki türlü ilişki kurabilir:

- Belirlenen devlet
- Belirleyen devlet

Yine bu noktada devletlerin otonomisi ikiye ayrılır:

- Pozitif otonomi
- Negatif otonomi

Türk dış politikasına baktığımızda Kemalist dönemde Türkiye materyal ve kimlik kapasitesi sınırlı bir devlet kategorisinde yer almıştır. Bu haliyle Türkiye belirlenen bir devlet olmaktan kurtulamamıştır. Ancak devletin belirlenmişliği bağımsız egemen bir devlet olmak kaydıyla bir noktada sınırlandırılmıştır. Batı hegemonyasındaki uluslararası yapılarla büyük oranda uyumlu ancak zaman zaman çelişki yaşayan devletçi-milliyetçi kimliği bu sınırı çizmiştir. Bu kimliği tehdit edildiğinde dışarıya reaksiyon göstermiştir. Bu haliyle

Türkiye'nin bu dönemdeki otonomisi genel hatlarıyla negatif otonomi özelliği taşımaktadır.

Türkiye sosyolojisinin dinamizmini yansıtan AK Parti iktidarı toplumsal değerler ve demokratik ilkelere göre devleti yeniden düzenleme saikiyle hareket etmiştir. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye'nin faillik ve otonomisinde ciddi dönüşümler yaşanmıştır. Devletin kimlik kapasitesinde önemli bir artış görülmüştür. Buna karşılık gelecek şekilde materyal kapasitesinde de ciddi bir ivme yakalanmıştır. Böylece Türkiye belirlenen olmaktan kurtulup belirleyen bir devlet olmaya doğru bir ivme kazanmıştır. Otonomisi de genel hatlarıyla negatiften pozitifeye dönmüştür.

Devlet olgusunun sürekli olarak kendisini yeniden üretmesi gerektiği göz önüne alındığında Türkiye'nin uluslararası siyasette failliği ve otonomisi daha yüksek bir devlet olma mücadelesi verdiğini tespit etmemiz gerekir. Ancak Türkiye'nin kendisine koyduğu hedefler –büyük güç olmak gibi– konusunda ciddi sınırlandırmalarla da karşı karşıya olduğu bir gerçektir. Ülkede bir süredir canlılığını koruyan kutuplaşma kimlik kapasitesi noktasında istenen noktaya ulaşılmamasını engellemektedir. Uluslararası sistemin sayılı güçlerinden olabilmek için materyal kapasite konusunda da ülkenin önünde katetmesi gereken uzunca bir yol vardır.

Sonuç itibarıyla Türkiye'nin Cumhuriyet dönemi dış politika tarihi göz önüne alındığında ulusal alanda, bölgede ve küresel düzeyde yaşıdığı sıkıntılara rağmen bir yükseliş dönemi yaşıdığını söyleyebiliriz. Yaşanmakta olan bu sıkıntıların söz konusu yükseliş dönemiyle yakından ilişkili olduğunu ifade etmek gerekir. Bu sıkıntıların yaşanması Türkiye'nin iktidar ilişkileri anlamında gerilemesine değil yükselmesine delalet etmektedir.